

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

KUHU LÄHED, EESTI KEEL? SÕNAVARA MUUTUMINE JÄTKUB*

ANU-REET HAUSENBERG

Kuhu lähed, eesti keel? Nõnda küsiti korduvalt 1990. aastatel ja sama küsimusega lõpetati viimane muutuva keele ettekandepäev Tartus (7. XI 2008). Selge vastuseni ei jõutud – ja kas saabki ennustada nii ammendamatu nähtuse nagu keele tulevase käänakuid? Keelte, seejuures nende sõnavara muutumine on arengu loomulik ilming. Mis muutub ja kuidas – sedagi saame öelda ainult tagasi vaadates, võrdluses keele varasema olemisega. Tulevikku võime vaid oletada.

Ühiskonna suhtelise stabiilsuse perioodidel lisandub innovatsioone vähehaaval, need ei ole keelekasutajale koormaks ja neid ei märgatagi. Kiire arengu perioodidel on aga keele muutumine nii näha kui ka kuulda, sest uuenev maailmapilt ja -tunnetus nõuab uusi väljendusvahendeid. Siis võib keelekasutaja tunda end innovatsioonide tulvas ebakindlalt ja küsida, kas kõik uus on vajalik. Isegi kui keelekasutaja ei küsi, äratavad suured muutused alati poleemikat keeleteadlaste ridades nii uuenduste poolt kui ka vastu.

1990-ndate lõpuaastatel olid eesti keeles toimivad muutumistendentsid sedavõrd ilmsed, et kutsusid esile avaliku mõttevahetuse ajakirjas Keel ja Kirjandus (1998–2000, ühisnimetuse all „Muutuv keel”). Sõnavaraga seoses väljendasid paljud sõnavõtjad muret keeles valitseva anarhia ja võõrkeelendite pidurdamatu sissetungi pärast, kuid ohu olemusest ja ulatusest polnud üle-

* Artikkel on seotud ETF-i grandiga nr 6147 „Eesti keele grammatika ja sõnavara dünaamika 1990ndatel ja 2000ndatel aastatel”.

vaadet. Rõhutati vajadust kaitsta eesti keelt teda risustavate, tema omapära ja väljendusvõimet vaesestavate võõrmõjude, eriti inglise keelest võetud tsiitaatsõnade laviini eest. Ent kuidas otsustada, mis rikastab ja mis risustab keelt? Vähemalt esmakasutaja meelest on iga uus sõna vajalik: kas siis uut mõistet tähistama, tähendust täpsustama või lisama keelele „värvi ja vürtsi”. Rahumeelselt hindas olukorda Uno Mereste: sõnavara muutumine ei allu keeldudele ega käskudele ja ohu tõsidus oleneb ühelt poolt keelekasutajast, teiselt poolt keele kui süsteemi spontaanse enesekaitse toimimisest. Et viimane on eesti keeles hästi välja arenenud, jõuab meie keel varem või hiljem seisundisse, kus liigsed toorlaenud hakkavad enamikule keelevaldajaist tunduma tarbetu ja vastuvõetamatuna. Pealegi on häirivad toorlaenud vallutanud üksnes mõne allkeele. Uno Mereste meenutas, et toorlaenude mõttetult sage kasutamine on üks harimatuse kaasnähtusi ja pidas oluliseks taaselustada eitav suhtumine segakeelsusesse, mida omal ajal nimetati kadakluseks või kadakasaksluseks. Hoiaku kujundamisel on aga suur roll ajakirjandusel ja meedial (Mereste 1999: 490–492). Mõttevahetust kokku võttes rõhutas ka Rein Kull, et suurim oht on meie endi suhtumine: ükskõikse või isegi hoolimatu keelesse suhtumise tagajärjel „võime õige kiiresti lammutada selle, mille poole oleme liikunud XIX sajandil ja saavutanud visa ja sihiteadliku tegevusega XX sajandil, ning madaldada eesti kirjakeele (praeguselt) kõrgharidus- ja teaduskeele tasemelt kodu- ja kõögikeele tasemele” (Kull 2000: 8).

Kuidas hinnata eesti keele sõnavara muutumist kümnekond aastat hiljem? Keelekasutajal on olnud aega kohaneda uuega, keeleuurijatel muutusi jälgida ja keelehooldajatel aeda harida. Mis tuli keelde ja mis jäi? Kas on uuendusi, mis mõjutavad keele leksikaalsemantilist süsteemi? Kas on veel põhjust muretseda võõra vallutuste pärast?

Veenvaid vastuseid võimaldaks uudse sõnavara korpus, mis sündinud keeletarvituse pideva jälgimise ja uuendite ajatasa registreerimise käigus. Sellist innovatsioonide kogu meil pole, kuigi uut sõnavara on pidevalt registreeritud uute õigekeelsussõnaraamatute tarvis. 1990. aastate uudissõnadest püüdis üldkeelele ning kirjakeelele olulise osa registreerida ÕS 1999. Eraldi loendit uuemast sõnavarast ei koostatud. ÕS 1999 ettevalmistamine käis ajal, kui iga päev võis tuua midagi uut ja koostajatel lasus raske otsustamine, mida võtta, mida jätta. Tiiu Erelti andmeil on märksõnu ÕS 1999-s isegi vähem kui eelmises, 1976. aasta sõnaraamatus, aga sõnaartiklid on pikemad ja sisaldavad rohkem märksõnadega seotud tuletisi ning liitsõnu, nende hulgas ka uusi (Erelt 1999: 818). Nõnda siis ei annaks kahe sõnaraamatu märksõnade mehaaniline võrdlemine lisatud uudissõnade loendit. Samal ajal kogusid „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” koostajad uemat sõnavara oma töö huvides olemasolevatest tekstikorpustest, ajakirjandusest ja uutest sõnaraamatutest, mille hulgas oli ka ÕS 1999. Mahukast sõnakogumist tehti valik, nn LEKS-baas seletussõnaraamatu uue väljaande täiendamiseks. LEKS-baasi loendis on 2459 sõna, valdavalt sõnaraamatu algupoole täiendamiseks. Alates *r*-tähest on loendis ainult sadakond sõna, sest palju uuendeid jõudis juba sõnaraamatu lõpuvihikutesse (vt ka Peterson 2001; Veldi 2008).

Viimasesse õigekeelsussõnaraamatusse lisatud sõnavara on kättesaadav Eesti Keele Instituudi leksikograafide koostatud loendina (Õigekeelsussõnaraamat 2006: uued sõnad). Seletussõnaraamatu ja õigekeelsussõnaraamatu eesmärgid erinevad ja seetõttu kattub nende uuem sõnavara vaid osaliselt,

aga koos aitavad need loendid saada ülevaadet eelmise sajandi lõpus ja käesoleva algul eesti kirjakeelde või üldkeelde tulnud uuemast sõnavarast.¹ Märksa mitmekesisemat ja ehedamat ainekku pakub ajakirjandus. Värvikam osa sellest on talletatud slängisõnaraamatusse (ESS 2003), mille ligikaudu 3000 märksõnast on paljud pigem argikeelsed kui släng. Tegelikult ongi raske piiritleda, mis on üldkeelne, mis argikeelne või släng, kui meediakeeleski segunevad erinevad stiilid. Materjali allikana väärivad tähelepanu ka üliõpilaste bakalaureuse- ja magistritööd, milles on analüüsitud erinevate meediaväljannete (nt Postimehe, Päevalehe, Sirbi, Eesti Ekspressi, Äripäeva) uuemat sõnavara või mõnda innovatsioonide tüüpi. Uurimuste ajavahe laseb hinnata muutuste dünaamikat (nt Kallaste 2001; Kullama 2005; Kussmann 2001; Laht 2006; Leemets 2002; Mägedi 2003; Pedak 2007 jt). Kui kirjakeele sõnaraamatud peegeldavad keelekorralduse pingutust muutusi suunata, siis ajakirjandus peegeldab keelekasutaja eelistusi.

Eesti keele uuema sõnavara põhitüübid

Sõnavara täiendamise viisidest rääkides tavatsetakse eristada leksikaalsete (laenamine, uute tüvede moodustamine), morfoloogiliste (tuletamine, liitmine) ja semantiliste (tähennduse muutumine) vahendite kasutamist. 1990. aastatel käibele tulnud sõnavaras need moodused põimuvad: uusi laensõnu kasutatakse tuletusalusena, ka struktuurivõõraid laensõnu ja isegi tsitaatsõnu liidetakse omasõnadele, jõudsalt levivad prefiksilaadse komponendiga liitsõnad ja prefiksituletised.

Laensõnad. Laensõnad on oma keelega kohanenud keelendid, mis pärinevad mõnest teisest keelest. Struktuurivõõruse või -omasuse alusel eristatakse oma- ja võõrsõnu. Kõnealusel perioodil on peamine mõjur olnud inglise keel. Silmas pidades inglise keele mõju maailmas ja äkitselt maailmale avatud Eestis, on see loomulik. Eesti ajakirjanduskeele vallutasid angliksismid 1990. aastate algupoolel.

Uute inglise laenude kasutamist ja eesti keeles muganemist on põhjalikult analüüsinud Tiina Leemets (2002; 2003). Ka ajakirjandustekstid kinnitavad, et lühikesed inglise laensõnad sobituvad eesti keele morfoloogilisse süsteemi hõlpsalt. Kui sõnas pole võõraid struktuuri-elemente, jääb nn võõrsõnaaste sageli vahele. Mõningad traditsiooniliselt võõrsõnatunnuseks peetud tähed, näiteks sõnaalgulised *g*, *b*, *d*, on keeles sedavõrd levinud, et ei tekita kasutajas võõrastust. Laensõna kasutusagedus aitab sel kiiresti omaseks saada. Olgu näiteks erinevate kasutusvaldkondade juhuslik sõnaloend, mis on tänaseks oma uudsus minetanud: *disko*, *faks*, *fänn*, *gei*, *hitt*, *internet*, *liising*, *meil*, *pleier*, *pubi*, *server*, *spaa*, *topp*, *veeb* jne. Keelehoorde tegevust kajastavad laensõnale pakutud eestikeelsed asendajad, nt *bisnis* – äri, äritegemine; *dii-ler* – vahendaja; *doos* – annus; *point* – tuum, mõte, puant; *promotsioon*, *promo* – esitlus; *stoori* – lugu, jutustus; *tiim* – meeskond, töörühm; *trend* – suund. Laensõna tähendus on vastuvõtjakeeles enamasti kitsam kui lähtekeeles. Isegi kui eesti keeles on sobilik tõlkevaste olemas, soosib laensõna eelis-

¹ Võimaluse eest kasutada nimetatud käsikirjalisi sõnaloendeid tänan Eesti Keele Instituudi sõnaraamatute peatoimetajat Margit Langemetsa.

tamist ilmselt teatav tähendusnäanss või kasutamispirkond ja nõnda markeerib laen tähistatava uudust, näiteks liitsõnades *trendinäitaja*, *soengutrend*, *meigitrend*, *hooajatrend*, *protestitrend* lisab just laen ajastu hõngu.

Liitsõna komponendina eelistatakse laenu ilmselt ka selle lühiduse tõttu: *narkodiiler*, *üledoos*, *promomaterjalid*, *teletuum*, *tiimitöö*. Sel juhul on keelehooldel raske kasutajat mõjutada. Kasutaja harjumusi on raske muuta ka siis, kui laen on ülikiiresti levinud üldkeeles. Näiteks sobib arvutisõnavara: *laptop* – sülearvuti; *meil* – elektronpost, e-post; *meiliaadress*, *meilima*, *meilitsi*; *meililist* – postiloend; *portaal* – veebivärv; *seivima* – salvestama; *veeb*, *veebifirma*, *veebilevi* jt. Samas kestab mõne sõna mугanemine üllatavalt kaua. Siiaamaani kasutatakse rööpselt näiteks sõnu *manager* ~ *mänedžer*, *pizza* ~ *pitsa*, *imago* ~ *imidž*. Kaua välditi inglise *lobby* mugandit, mis on viimastel aastatel (võib-olla liitsõnade ja tuletiste toel) siiski levima hakanud: *lobigrupid*, *lobitöö*, *lobima*.

Eestikeelses tekstis on kõige tülikamad tsitaatsõnad ehk lähtekeelsed sõnad ja fraasid, mis on võtnud võimust meelelahutuse, eriti popmuusika valdkonnas. Ka nende kasutamine on õigustatud, kui ikka eesti keeles pole vastava mõiste jaoks täpset, tabavat ja lühikest sõna (nt *afterparty*, *boyfriend*, *boutique*, *camp-elu*, *catwalk*, *copywriter*, *comeback*, *drag queen*, *hip-hop*, *high-tech* (*hi-tec*), *kickbox*, *macho*, *road-movie*, *streetrave*, *trash art* jne). Mõni leiab ajapikku eestikeelse vaste, teisi tuleb juurde. Kui eestikeelne sõna on olemas ja ikkagi eelistatakse võõrast (nt *curling*, *teenager*, *winner*, *environment*, *entertainment*), tundub see tarbetu edvistamisena. Aga sedagi võib põhjendada stiilmänguga või sooviga oma žargooni abil rõhutada rühmakuuluvust. Näiteid pakub peamiselt seltskonnaajakirjandus: „...järjekordselt showbiznise promoürituselt on Freedom Parade afterpartile tulnud reality show staar oma boyfriendiga, kelle endine macho-image on PR kaalutlustel asendunud hetkel in oleva paiposi lookiga”; „...mõjud ulatuvad... intellektuaaltehno ulmeliste raginateni ja gootilikuma synthcore'i urinagruuvini” (Arter 22. I 2005). Küllap asjatundjad saavad aru ja naudivad. Kõigist õigustustest hoolimata liigub just nende kaudu keel kreoolistumise poole, kui 11-aastane eesti koolilaps seletab teisele arvutimängu järgmiselt: „...mine backroomi, kogu refreshi, siis saad järgmisele levelile ja memberiks” (Õpetajate Leht 2. II 2006).

Kristel Pedak on registreerinud 2006. aasta Postimehes 43 peamiselt ingliskeelset terminit, mis korduvad paljudes muusikaarvustustes; üsna suur osa neist puudub viimasest õigekeelsussõnaraamatust või ei osuta tähendused muusikavaldkonnale (nt *funk*, *gooti*) (Pedak 2007: 15–51). Kas sellest võiks järeldada, et mõne valdkonna, näiteks muusikaarvustuste keel käib visalt oma rada? Üldistus pole ehk õiglane. Varieerub eeskätt erinevate väljaannete ja autorite (taotluslik?) keelepruuk ja 1990. aastate lõpuga võrreldes on võõrlaenude kasutamine märgatavalt vähenenud. Kui 1997.–1998. aasta Eesti Ekspress ja eriti noorele lugejale orienteeritud Mägneet kubises tsitaatsõnadest ja nn koodivahetusest – teksti pikitud fraasidest (Kullerkupp 1998: 65–70) –, siis juba 2001. aastal oli keel oluliselt paranenud. Kuigi põgus pilk ajalehele võib jätta võõrkeelendite liiasuse mulje, sest võõras hakkab kergesti silma, siis tekstiterviku kontekstis ei olnud tsitaatsõnu enam väga palju (Kallaste 2001: 78).

Tarbetud laentüved ja tsitaatsõnad oskab keelekasutaja tõenäoliselt varem või hiljem keelehoolde toel tõrjuda. Ent kuidas tuleb keel toime internatsionalismidega, mida rakendab meelsasti just keskmisest haritum keele-

kasutaja? Paljud neist polegi uued (nt *kampaania, kommenteerima, konkreetne, korrektne, koordineerima, organisatsioon, planeerima, potentsiaalne, produtsent, progress, projekt, protsess, strateegia, struktuur, süsteem, tendents* jt), aga on liigse kasutamise tõttu muutunud nn mürasõnadeks, millele ei vaevuta eestikeelseid asendusvõimalusi otsima. Täendus aga tuhmub ja väljendus on igav. Mõelgem näiteks, kui võrd täpsem oleks *positiivse* ja *negatiivse* asemel iseloomustada objekte omakeelsete sõnadega *hea, meeldiv, tore, armas, kena, vahva, oivaline, mõnus; halb, kehv, nõrk, vilets* jne.

Uued võõrsõnad-internatsionalismid on sageli erialaterminid, neist on küllastunud ametlikum infovahetus ja erialase suunitlusega keel. Sageli on need tulnud kiirtõlgete kaudu, sest kõige käepärasem on mugandada rahvusvaheline termin. Merike Mägedi (2003) uurimuse andmeil moodustavad võõrsõnad eesti kirjakeele sõnavarast 9%, aga kultuuriajakirjanduses kogunisti 17,5%. Tõepoolest, ka Sirbi autorid armastavad võõrsõnu. Näiteid 2005. aastast: *imagoloog, kanaliseerima, kommunikeerima, konsumerism, konstruktiivne, konjunktuur, kontseptsioon, logistik, nomineerima, promootor, raporteerima, republikaan, regulatsioon, vehementlik, visuaalia, visualistika; tesseitueerilised probleemid, ajju talletunud primordiaalsed kihistused, oneroidse elemendi osakaal*. Kuhjades muudavad need teksti keeruliseks ning abstraktseks ja pigem tõrjuvad kui ahvatlevad valdkonnavõõrast lugejat sisusse süvenema.

Liitsõnad. Uute liitsõnade ja tuletiste näiteid on esitatud juba seoses laensõnadega. Sõnaliitmine on eesti keeles nii hõlpus protsess, et iga keelekasutaja võib vajaduse korral võtta mälust sobivad komponendid ja keeleomase mudeli järgi need kokku panna. Kui komponendid on tuttavad ja tähendus läbinähtav, reedab sõna uudsust ainult tähistatav. Nii sünnivad tekstisõnad. Juhumoodustised on enamasti kontekstisidused ja aeg näitab, mis neist kujuneb leksikonisõnaks. Heiki-Jaan Kaalepi (1998) andmeil on liitsõnamoodustus eesti keeles isegi produktiivsem kui tuletus ja liitsõnu on eestikeelsetes tekstides keskmiselt 12%, ajalehetekstides veelgi rohkem. Liina Soolo on jälginud liitsõnade kasutamist kogu XX sajandi ulatuses Postimehe teatri- ja muusikateemaliste kirjutiste alusel ja tõdeb, et liitsõnade hulk on küll mõnevõrra varieerunud olenevalt perioodi ortograafiatavade, aga näitab kokkuvõttes ikkagi kasvutendentsi. Silmatorkavalt kasvas liitsõnade arvukus 1995. aastal: vrd 1990 – 225, 1995 – 382 (Soolo 2000: 47–48). LEKS-baas ja ÕS 2006 näitavad, et kasvutrend jätkub. Sõnaraamatud registreerivad liitsõnu valikuliselt – eeskätt uute mõistete tähistajaid –, aga LEKS-baasi 2459 sõnast on liitsõnu 1457. ÕS 2006 uute sõnade loendis on märksõnana 311 liitsõna, lisaks paarsada uut liitsõna näidetes. Ajakirjandus pakub läbinähtava tähendusega liitsõnade kõrval ohtralt ka sõnaloomet, kus komponentide tähendus ei ole teineteisest motiveeritud, aga liitsõna mõistmist toetab seotus ajajärgu kindlate reaalidega, nt *hinnaralli, infopartisan, kõmuleht, maffiaparagrahv, metallipalavik, militaarturism, mölaraadio, ohutuskünnis, pressiohviter, rahanukk, riulifirma, rändeiive, sotsiaalporno, videosilm, võrgupoed, võrguvestlus, õlleralli*. Ka sellised liitsõnad ei ole keelele koormaks, vaid võimaldavad markeerida tähistatavate nähtuste või objektide olemust. Juhumoodustised lisavad tekstile emotsioone ja nende tähendus selgub kontekstist, nt *dressmenetus, kärbsepaberimeetod, olmetapmine, mõtlusmoodustis, sini-*

kraed, suhtelõim, vabajooksukana, võimuleppekaup, ärikomeet. Seevastu tootenimetuste kohmakad toorlaened vajavad jätkuvalt keelehoolde valvsat pilku ja sekkumist, näiteks Tallinna Kaubamaja kosmeetikaosakonnast ja Ori-flame'i kataloogist ülestähendatud tootenimetused, nagu *glitteritega juukse-lakk, viimistluspuding, juuksepasta, soengutsement, kompaktjumestuskreem, struktureeriv fübergeel, modelleerimiskiud, maskpalsam, kahefaasiline vannilõli, volüümisprei, spraypalsam* jt. 135 laenatud kosmeetikumi hulgas oli tsi-taatsõnu 15, tähenduslaene 27, tõlkelaene 64, otselaene 29 (Kullama 2005).

Keel on omaks võtnud ka sellised hübriidsõnad, mille võorkomponent on aktiivses sõnavaras juba kodunenud. Eriti viljakad liitsõnaosised on *euro-, interneti-, küber-, arvuti-, virtuaal-, meedia-, info-, super-* jt perioodi muutusi peegeldavad sõnad: *eurobürokraadid, -disko, -komissarid, -kurss, -laul, -laulul-möll, -leelotajad, -liit, -mull, -referendum, -remont, -skeptitsism, -vangla* jne, kusjuures esikomponendi tähendus varieerub. Tülikamad on pikad internat-sionalismide liitumid, mille tähenduski pole ühemõtteliselt selge, nt *absurdi-konstruksioon, ekspertreaalsus, fantoomrežissöör, globaalpoliitiline, sotsiaal-dialoog, sotsiaalreklaam, sotsiaalturundus, turundusplatvorm.* Nagu näide-testki näha koosnevad liitsõnad enamasti kahest komponendist, pikemaid kohtab harva (nt *antidopinguagentuur, funkrokkbänd, hülgvaramängud, aja-lehekujundusõpikud, allveemobiilujumine, enesealhoiuinstinkt, üritusturun-dusagentuurid*).

Tuletised. Teine omakeelseid vahendeid rakendav sõnavara rikastamise viis on tuletamine. Reet Kasiku järgi on tuletiste moodustamiseks neli erinevat põhjust: 1) süntaktiline vajadus muuta sõnaliiki lause struktuuri nõudmiste-le vastavaks (tuletis täidab kindlat süntaktilist funktsiooni); 2) semantiline vajadus tähistada uusi mõisteid (tuletis saab kindla leksikaalse tähenduse, nt terminiloomes); 3) pragmaatiline: tõekejõuks on subjektiivne väljendus- ja mõjutustarve (nt juhumoodustised, släng); 4) praktiline vajadus väljenduda lühidalt ja selgelt (Kasik 2004: 17–18). Enamik tuletisi (nagu üldse uusi sõnu) on nimisõnad. Kas uued tuletised järgivad traditsioonilisi malle või on mõni neist märgatavalt aktiveerunud?

Kõigi sõnaliikide uusi tuletisi on analüüsinud bakalaureusetöö tasemel Mari-Vivian Laht. Uurimuse aluseks oli LEKS-baasi jaoks väga erinevatest allikatest kogutud selekteerimata materjal, umbes 10 000 sõna. Tuletisi oli sel-les tuhatkond, neist uusi umbes 500. Uudistuletisi jagub kõigisse mainitud rühmadesse, ent kõige sagedamini täidavad need süntaktilist rolli: muudavad sõnaliiki. Nimisõnade puhul on eriti produktiivne liide *-us* ja uutest verbides kasutatakse palju null- ehk otsetuletust. Umbes kolmandik uutest tuletistest tähistab siiski ka uusi mõisteid ja nähtusi või on tuletise tekkepõhjuseks vajadus väljenduda lühidalt ja selgelt (Laht 2006: 17, 56–58). Tüvisõna võib olla laen (ka selline, mida iseseisvalt ei kasutatagi), võõrsõna, liitsõna, sõna-ühend (nt *allergik, fänlus, beibendus, eurolaulundus, diilerlus, eurooplus, infoedastus, maavärinakindlusetus, kodanikualgatuslik, surfaja, erakonnastu-ma, blogima, breikima, klikkima, haipima, skoorima, sämplima*). Omatüve-dest tuletised on sageli markeeritud tähendusega argikeele- või slängisõnad (*ärikas, prükkar, rikkur, võimur, poodlema*). ÕS 2006 neutraalse tähenduse-ga uued tuletised asendavad sõnaühendeid ja kuuluvad oskuskeeltesse (nt *laajur, sular, teavik, püdelik, vaatmik, vahetla, valits, võõris*). Väga mitme-

kesist ja koguni liiast kasutamist on leidnud varem väheproduktiivne *ndus*-liide: *bordellindus*, *diskobaarindus*, *giidindus*, *horoskoobindus*, *kasiinondus*, *missindus*, *mobiilindus*, *reklaamindus* jne (vt Mund 2005).

LEKS-baasi ja ÕS 2006 uute verbide loend kinnitab otsetuletuse populaarsust. Uusi verbe on ootuspäraselt vähe: LEKS-baasis 132 (neist 75 olid juba ÕS 1999-s) ja ÕS 2006-s 83, mõlemale ühiseid verbe on 29. Selges ülekaalus on faktitiivid ja kausatiivid, moodustusviisilt denominaalsed otsetuletusverbid nii omatüvedest kui ka laensõnadest (nt *drinkima*, *fännama*, *haipima*, *jurama*, *kartima*, *kloonima*, *kottima*, *lobima*, *messima*, *moosima*, *remiksima*, *hulluma*, *stressama*, *breikima* jne, kokku 60 verbi). Otsetuletuse produktiivsus kinnitab loomuliku morfoloogia põhimõtet, mille kohaselt 1) vähem markeeritud üksused on sagedasemad ja 2) keelel on kalduvus muutuda markeeritud üksuste kasutamisest vähem markeeritud üksuste kasutamise suunas (Habicht, Keevallik, Tragel 2006: 613). Teise suure rühma moodustavad 39 *eeri-/eeru*-liitelist verbi. Omasufiksitest domineerib *-sta/-stu*: *arvutistama*, *autostuma*, *efektiivistama*, *kaubastuma*, *kiibistama*, *lipsustama*, *läbustama*, *lähtestama*, *paigastuma*, *parteistuma* jne.

Uudse ja üsna produktiivse tuletustüübi tõi sajandilõpp prefiksilaadse esikomponendiga liitsõnade ja prefiksituletiste näol. Prefiksi rollis on lühend: *e-elu*, *e-kaart*, *e-kommerts*, *e-äri*, *IT-firma*, *IT-grupp*, *IT-osakond*, *IT-tipp*, *MTV-ajastu*, *PIN-kood*, *PR-kontorid*, *PR-ühiskond* jne. Kui prefiksituletus on eesti keeles varem piirdunud põhiliselt võõrsõnadega, leiab osutatud moodustustüüp nüüd ohtralt kasutamist koos omasõnadega.

Tähendusmuutused. Uema sõnavara tähendusmuutustest ei ole ülevaadet. Võõrsõnade mõju teksti tähendusele nimetasin juba eespool. Laensõna võetakse esialgu vastu sageli kitsamas tähenduses, kui see on lähtekeeles, aja jooksul võib tähendus laieneda, nt *integreerima*, *messianism*, *referents*. Tähendusmuutuse tõttu uute hulka liigitatud sõnu pole ÕS 2006 loendis küll palju, aga tähelepanu väärivad liitsõnad. Õigekeelsussõnaraamatu maht ei luba sisse võtta liitsõnu, mille tähendus tuleneb otse komponentide tähendusest. Suur liitsõnade arv reedab, et tähendus on mingil viisil nihkunud ega ole selgesti läbinähtav. Krista Kerge on muuhulgas käsitlenud liitsõnade mõistekujundust loovuse aspektist ja tõdenud, et kuigi enamasti rakendatakse tuttavaid moodustusmalle, ilmneb tähendusplaanis metafoorsust, ootamatuid konnotatsioone ja komponentide semantilist ebakõla, mis nõuab ka vastuvõtjalt loovat tähenduse tõlgendamist, mis enamasti konteksti toel ka õnnestub (Kerge 2005: 45–47). Paraku ei ole liitsõna tähenduse tekke mehhanisme piisavalt uuritud. Millised on tähendusnihked? Mille alusel sünnivad ülekanded? Kas neis on kontaktkeelte tõlkeanalooegiat või midagi muud? Juba eespool oli näiteid liitsõnadest, millest kõik ei ole konkreetsest tekstist väljalõigatult arusaadavad. Teiste tähendus on arusaadav kultuurikonteksti tundes, kuigi tähendus ei ole otse komponentidest kokku pandud: *jaekett*, *maksukliima*, *töövარი*, *võrgufoorum* jne. Veel ootamatamad tähendusseosed ilmnevad teadlikult markeeritud juhumoodustistes, nt *börsivedur*, *naiskirjandus*, *olmetapmine*, *peodroog*, *puuritantsijad*, *voodiloom* jne.

Metafoorseid ja metonüümilisi ülekandeid leiame argikeelest (*sosku*, *tankist*) ja slängist (*baranka* 'rool', *kannigrill* 'istmesoojendus', *maksuamet* 'politsei', *okulaar* 'vanem autojuht', *võsaniiduk* 'Subaru').

Kuhu lähed, eesti keel?

Nii keeleuundajate kui ka keelehooldajate tegevus taotleb sama põhieesmärki: tagada keele tõhus toimimine kõigis funktsioonides kõigil ühiskondliku elu aladel ning samal ajal säilitada keele kui rahvuse identiteedi väljendaja roll. Esimene eeldab muutumist, teine stabiilsust. Kas laen- ja võõrsõnade hulk võib ületada kriitilise piiri, mil keel ei suuda enam oma rolli täita? Kas keelekasutaja õiged valikud ja keele enesekaitsevõime tagavad ohutu, nii-öelda stabiilse muutumise, nagu arvati XX ja XXI sajandi vahetuse mõttetalgutel? Eesti kirjakeele arenguloost tuntud uuendajate, näiteks Karl August Hermann ja Johannes Aaviku mõju kirjakeelele ei saa võrrelda praeguse keelemuutuse perioodiga. Uusi sõnu vajati siis emakeelse koolihariduse või eesti keele kui kultuurkeeles arendamiseks, sellest hoolimata tuli ettepanekutest käibe suhteliselt väike osa: näiteks K. A. Hermann umbes 1200 ettepanekust 140 sõna ehk 12% (Brambat 1974: 218–234). XXI sajandi algul on mõistemaailm võrreldamatult avardunud ja vajadused suuremad, sõnaloomes ei löö kaasa mitte ainult keeleteadlikud spetsialistid, vaid ka keeletundlikumad huvilised. Meenutagem 2002. aasta sõnavõistlusi: osavõtjaid jätkus kolmele lähestikku välja kuulutatud võistlusele. Euroopa Liidu 12 terminile pakuti umbes 5300 eestikeelset asendajat. Nende hulgas oli vaimukaid leide, žürii juhtnõore silmas pidavaid ja neid eiravaid sõnu ning võõrapärase häälikukooslusega ettepanekuid (Erelt 2004). Niisiis – alati ei saa keelekasutajat usaldada.

Viimase kümnendi uuem sõnavara on veel ebastabiilne. Tsitaatsõnade ja laenude tung keelde jätkub. Tiina Leemets on täheldanud tsitaatsõnade osakaalu suurenemist ka sõnaraamatutes: tema uurimuse aluseks olnud 320 inglise laenust kasutatakse umbes 90 valdavalt lähtekeele kujul. 1976. aasta õigekeelsussõnaraamatus oli kümmekond ingliskeelset märksõna, ÕS 1999 sisaldas 84 ingliskeelset märksõna (Leemets 2003: 573) ja ÕS 2006 annab 23 uut tsitaatsõna, nt *baguette*, *caffè latte*, *croissant*, *hot dog*, *management*, *slogan* jt.

Ootuspäraselt täidavad laenud oluliselt uuenenud mõistesüsteemi lünki infotehnoloogia, majanduse ja panganduse valdkonnas. Terminoloogia korrastamine on tõhusalt käima läinud ka teistel erialadel. Paraku ei jõua kõik asjatundjate soovitusel kasutajani. Näiteks ÕS 2006 esitab looksulgudes ja väikeses kirjas, s.t väga ebasoovitavana *briifing* 'infotund, teabetund'. Postimehe lisalehes Turundustrendid 2009 (15. XII 2008) kasutatakse mugandit ja selgitatakse, et „briif ehk *brief* ehk *briefing* on sõjaväeline terminoloogia. Briifimine on kurssiviimine”. Jutt jätkub headest, halbadeist ja hektilistest (?) briifidest, kliendibriifist ja debriifist. Pole parata, nii tihe reklaam mõjub looksulgudest tõhusamalt.

Ajakirjanduses korduvad uudissõnad jõuavad üldkeelde ja sealt sõnaraamatusse. Ring on täis: vaadake kas või ÕS 2006 *a*-algulisi sõnu: veergude kaupa domineerivad võõrsõnad ja enamik neist on tõesti üldkeele sõnad, mida sõnaraamat peab kajastama. ÕS 2006 uute sõnade loendis on laentüvedest arvuliselt rohkem liitsõnu ja tuletisi, aga tuletise tüvi või liitsõna komponent on väga sageli võõras. Olgu näiteks juhuslikult võetud lõik ÕS 2006 uute sõnade loendist: *mahedik*, *matt*: *matu*, *mega*, *mehhatroonika*, *meilitsi*, *melamiin*, *mentaalne* (*vaimne*, *hingeline*), *mess* (*lühisõnum*), *messima*, *metamfetamiin*, *minestroone*, *mistap*, *moderaator*, *morbiidne* (*haiglane*, *morbe*, *sünge*), *motikas*,

muffin (keeksike), muhvigi, mõrustama, mängitsema, mükoos (seentõbi). Eestikeelseid vasteid oli viiel laensõnal. Kui vaste on olemas, siis sõnaraamat selle ka lisab. Iseküsimus, kas keelekasutaja ikkagi lühemat ei eelista. Võrrelgem mõne rööbiku esinemust eesti ajakirjanduses (Google'i otsing 17. XII 2008): *harvester* – 9300, *langetustraktor* – 101; *blender* – 11 500, *kannmikser* – 1040; *breketid* – 24 300, *hambaklambrid* – 5780. Seevastu võõrverbide kasutajad ei taha tunnistada eespool meenutatud loomuliku morfoloogia lühemuse põhimõtet. Paljudele *eeri-/eeru*-liitelistele verbidele on pakutud lühemat rööpvormi, mis kuulub ka otsetuletuse alla, ometi eelistatakse pikemat. Google'i otsing näitas järgmisi numbreid: *arhiivima* – 51, *arhiveerima* – 1540; *ainestama* – 6, *materialiseerima* – 162; *debattima* – 48, *debateerima* – 413; *identima* – 205, *identifitseerima* – 6020; *filtrima* – 59, *filtreerima* – 3210; *positsioonima* – 8, *positsioneerima* – 953.

Paratamatult läheb keel sinna, kuhu suundub kultuur. Eesti vaatab läände ja keel seda takistada ei saa. Seejuures pole eesti keel erand: anglitsismid tungivad ka teistesse keeltesse. Prantsuse Akadeemia ametlik katse võidelda anglitsismidega näitas, et seadusega ei saa nende kasutamist reguleerida (Viereck 1993). Hinnates inglise keele mõju soome keelele, on Pirjo Hiidenmaa (2003: 79) mõõnnud, et inglise keel ohustab küll teataval määral, aga teisisi, kui üldiselt arvatakse: „Probleem ei olegi ehk selles, mida tehakse inglise keeles, vaid selles, mida soome keeles ei tehta” (lk 79). See rõhutab, kui oluline on väärtustada oma keelt, et see täidaks kõiki funktsioone kõigis kasutusvaldkondades. Innovatsioonide tõttu keeled ei sure, vaid muutuvad. Uute grammatikavahendite juurdumist soosivaid tegureid analüüsides on Helle Metslang osutanud, et enim toetavad juurdumist keeleomase lähtematerjali olemasolu, struktuurisobivus ja kasutuspotentsiaal. Kui vahend keelde sobib, aitavad seda juurutada keelevälised asjaolud: väljendusvajadus, soosiv suhtumine uuendustesse, kontaktkeelte ja massiteabe mõju. Nende tegurite toimel juurduvat keelendit ei pruugi takistada ka vastupropaganda (Metslang 1995). Sõnavarale seda mudelit täpselt üle kanda ei saa. Grammatikamuutused küpsevad pikkamisi, aga sõnavara muutub kiiresti ja seda mõjutavad eeskätt keelevälised tegurid: väljendusvajadus, kontaktkeeled ja keelehoiakud, mida suurel määral kujundab meedia – seega keelekasutajad. Keelekasutajad oleme kõik. Haridus- ja teaduspoliitikast oleneb, kui ulatuslikult ja millist keelt kasutatakse, keelepoliitika peab tagama keele staatuse. Tarbetute või keelde sobimatute uudissõnade tõrjumisega peame ise toime tulema. Uued sõnad tulevad paratamatult, aga meist endist oleneb, milliseid neist soostume kasutama. Sellest omakorda oleneb, millise emakeele anname edasi oma lastele.

Kirjandus

- B r a m b a t, Benita 1974. K. A. Hermann eesti sõnavara rikastajana. – Centum. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 9.) Tallinn: Valgus, lk 218–234.
- ESS 2003 = Eesti slängi sõnaraamat. Koost K. Vainola, L. Kaplinski. Toim A. Aule. Tallinn: Aule Kirjastus, 2003.

- Erelt, Tiiu 1999. Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 817–825.
- Erelt, Tiiu 2004. Sõnavõistlus andis uued sõnad. – Keelenõuanne soovitab 3. Koost ja toim M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 40–54.
- Habicht, Külli, Keevallik, Leelo, Tragemel, Ilona 2006. Keele muutumine kasutuskontekstis. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 609–626.
- Hiidenmaa, Pirjo 2003. Suomen kieli – *who cares?* Helsinki: Otava.
- Kaalep, Heiki-Jaan 1998. Tekstikorpuse abil loodud eesti keele morfoloogiaanalüsaator. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 22–29.
- Kallaste, Kersti 2001. Võõrsõnade kasutamisest nüüdisajakirjanduses *Eesti Ekspressi* näitel. (Bakalaureusetöö Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonnas.) Tallinn.
- Kasik, Reet 2004. Eesti keele sõnatuletus. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kerge, Krista 2005. Viga ja loovus tekstis. Sõnalooje ja loov sõnakasutus ajakirjanduslikus essees. – Tekstiliigivaatlusi. Tekstid ja taustad. Toim R. Kasik. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 29.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 37–52.
- Kull, Rein 2000. Kas kindel või lagundatud kirjakeel. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 1–9.
- Kullamaa, Pirja 2005. Uuemad inglise laenud kosmeetikasõnavaras. (Bakalaureusetöö Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonnas.) Tallinn.
- Kullerkupp, Reelika 1998. Võõrsõnade kasutamistendentse *Eesti Ekspressi* ja *Magneedis*. (Bakalaureusetöö Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonnas.) Tallinn.
- Kussmann, Ene 2001. Mis on punkturnudkogumik? Sajandilõpu sõnavara-uudiseid ajakirjanduses ja koolis. (Bakalaureusetöö Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonnas.) Tallinn.
- Lahit, Mari-Vivian 2006. Tuletised eesti keele uuemas sõnavaras. Seoseid keelesüsteemis ja võõrkeeleõpetuses. (Bakalaureusetöö Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonnas.) Tallinn.
- Leemets, Tiina 2002. Inglise laenud ja mõjutused 20. sajandi lõpu eesti keele sõnavaras. Magistritöö. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Leemets, Tiina 2003. Inglise laenud sajandivahetuse eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 571–584.
- Mereste, Uno 1999. Olla avatud, aga mitte allaheitlik! – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 490–492.
- Metslang, Helle 1995. Evolutsioonilised ja revolutsioonilised uuendused grammatikas. – Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Jyväskylä 10.–15. 8. 1995. Pars IV. Jyväskylä, lk 87–92.
- Mund, Argo 2005. *ndus*-liide eesti keeles ehk *peksandusest* ja *pärandusest e-postinduse* ja *perearstinduseni*. – Oma Keel, nr 1, lk 21–32.
- Mägedi, Merike 2003. Sõnavara võõrus. Võõrsõnad eesti tekstis. (Magistritöö Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonnas.) Tallinn.
- Pedak, Kristel 2007. Popmuusikaterminoloogia ajalehe Postimees muusikaarvustustes. (Bakalaureusetöö Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonnas.) Tallinn.
- Peterson, Indrek 2001. Uued sõnad „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” täiendköites. – Leksikograafiaseminar „Sõna tänapäeva maailmas” 8.–9. VI

2000. (Eesti Keele Instituudi toimetised 9.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 101–116.
- Soolo, Liina 2000. Liitsõnade kasutus 20. sajandi valitud ajalehetekstides. (Bakalaureusetöö Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonnas.) Tallinn.
- Veldi, Enn 2008. Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 897–902.
- Viereck, Wolfgang 1993. Kuidas reageerida anglitsismidele? – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 660–664.

Quo vadis, Estonian? Vocabulary still on the Move

Keywords: Estonian, standard language, language change, neologisms

The article discusses the innovative tendencies observed in the Estonian lexicon over the past decade. In the late 1990s the abundance of novel words in the press seemed to endanger the very identity of the Estonian language. However, an inventory of the innovations adopted into the language over the recent years proves that word formation still dominates over borrowing, although a lot of new material has indeed been added both to the general language and to sublanguages. Being in change, the Estonian lexicon still needs an alert eye and reasonable advice of language planners. True, most of the really disturbing loans arriving in the language unadapted belong, as was observed in the 1990s, to the domains of entertainment and youth interests, but the fading of the boundaries between the standard and the sublanguages has provided for their spreading further. Standard vocabulary is growing intensely due to addition of foreign words. In special languages a great effort is made to replace foreign terms with genuine derivatives and compounds, but the general language receives them almost unnoticed as components of compound words.

Anu-Reet Hausenberg (b. 1941), PhD, Prof. emer. of Tallinn University, arh@tlu.ee